

В. Галик
(м. Дрогобич)

ІСТОРІЯ СЕЛЯНСТВА ТА РОБІТНИКІВ ДРОГОБИЦЬКО-САМБІРСЬКОГО ПІДГІР'Я У ДОСЛІДЖЕННЯХ ІВАНА ФРАНКА

*Який я декадент? Я син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох.
Мій поклик: праця, щастя і свобода,
Я є мужик, пролог, не епілог¹.*

Іван Франко.

Нещодавно відзначалася 150-та річниця від дня народження Івана Франка. Ця подія сколихнула не лише культурний світ Дрогобицько-Самбірського підгір'я, а й усієї України. Це був поштовх для багатьох франкознавців пролити світло на маловивчені штрихи з життя письменника: стосунки останнього із селянами та робітниками Дрогобиччини і Самбірщини, бачення ним розбіжностей між селом та містом у тогочасну добу, прямих контактів його з населенням окресленої території. Тому, на наш погляд, вибрана тема дослідження є досить актуальною в контексті вищезазначеного. Хронологічною межею його є ХІХ – початок ХХ ст.

З вище згаданих рядків видно, що І.Франк називає себе „мужиком”, пишучи й визначаючи себе як селянина-русина, „вигодованого чорним селянським хлібом та працею твердих селянських рук”². Це і не дивно, оскільки останній третину свого життя провів у селі Нагуєвичі та в місті Дрогобичі. Він бував майже у кожному селі однойменного повіту, любив мандрувати й збирати фольклор, записуючи його з уст народу³. Не оминав він подорожами і Самбірщину та Старосамбірщину.

На думку вчених, І.Франко був видатним дослідником, якому належить понад сто друкованих праць з історії: монографій, повідомлень, рецензій і статей, в яких трактуються її методологічні питання. Окрім того, його художні й літературознавчі праці містять цінний матеріал як у розумінні трактування історичних процесів та фактів, так і викладу методологічних концепцій автора⁴. В історичній спадщині І.Франка чільне місце займають праці, присвячені дослідженню селянства та робітництва не лише Бойківщини, а й усієї України. Життя селян і робітників у минулі й тодішні часи знайшло яскраве відображення в його численних художніх творах⁵.

І.Франко у дусі позитивізму досліджував статистику видобутку та переробки нафти, проблему проникнення іноземного капіталу в економіку регіону, становище його робітничого класу тощо.

Добре відомо, що бориславська тематика посідає чільне місце у кількох десятках літературних, публіцистичних і наукових праць ученого, який створив справжню епопею життя робітників Дрогобиччини 70–80-х рр. ХІХ ст.⁶ Велику увагу він приділяв гострим соціальним конфліктам, яким супроводжувався розвиток нафтового басейну в період первісного нагромадження капіталу. Неминущо цінність мають спеціальні дослідження науковця про становище бориславських та дрогобицьких робітників. Вважається, що внесок І.Франка у вивчення робітничих мас Бориславсько-Дрогобицького нафтового басейну є найвищим досягненням історіографії ХІХ – початку ХХ ст.

У 50-ті–80-ті рр. ХХ ст. зверталася увага на вивчення етнографічної діяльності вченого і його відповідної спадщини, котра була присвячена побуту селян та робітників Галичини. М.Ломова дослідила та проаналізувала етнографічні й публіцистичні

статті І. Франка, рецензії останньої на праці українських, польських, чеських та інших науковців, листування його з відомими громадськими діячами того часу, архівні матеріали, а також художні твори письменника⁷.

За словами І.Гуржія, І.Франко значну увагу приділяв дослідженню життя селян України⁸. Відомо, що Каменяр насамперед звертав увагу на соціально-економічні умови їх проживання, релігійні звичаї, обряди тощо. Про вченого, як дослідника польсько-українських відносин й історії Речі Посполитої писав, і Ф.Шевченко⁹. Деякі історичні погляди І.Франка стосовно релігії та польського селянського руху в Галичині вивчали й коментували А. Санцевич¹⁰ та К.Дунін-Вонсович¹¹. Досліджено також історико-краєзнавчу діяльність науковця на сторінках робітничої газети “Праца”¹². Загально зауважимо, що у радянській історіографії погляди І.Франка на проблему були заідеологізованими.

Після проголошення незалежності України відбулися певні зміни в трактуванні його діяльності. При цьому повністю відкидається марксистсько-ленінська ідеологія. Так, певні лакуни у вивченні теми намагався подолати ряд краєзнавців, але в основному це неспеціальні праці. Серед таких дослідників виділимо Г.Гром, перу якої належать кілька науково-популярних видань, присвячених історії Нагуєвичів, у тому числі взаємостосункам їх мешканців¹³. Тематикою “Франко як історик селянства та робітників” частково чи опосередковано цікавиться вже ширше коло дослідників. Так, вивчаючи його як історика, Я.Серкіз зазначає, що цікавий та надзвичайно інтенсивний період в минулого галицького краєзнавства пов’язаний саме з І.Франком, оскільки він виявляв постійний інтерес до комплексного вивчення історії рідного краю. Йому належить понад сто відповідних наукових праць¹⁴.

У серії видань, присвячених Дрогобиччині – землі Івана Франка –розглянуто окремі аспекти досліджуваної теми¹⁵. Цієї проблеми торкалися також ряд науковців: З.Гузар та М.Сибіль проаналізували погляди письменника на місто Дрогобич у його творах¹⁶, О.Будз цікавився топонімією в романі „Борислав сміється”¹⁷, Д.Кузик охарактеризував місто Дрогобич на основі листувань поета¹⁸, В.Батюк простежив взаємостосунки Івана Яковича з його приятелем Михайлом Зубрицьким ще у період навчання в Дрогобицькій гімназії¹⁹, В.Гаврилик проаналізував погляди історика на українсько-польські відносини у Галичині²⁰, І.Лащик і З.Семчишин торкнулися досліджень вченим соціально-економічної історії цього регіону²¹. Дослідниця Г.Сабат розглянула еволюцію свідомості робітничого люду Борислава періоду 1870-х рр. на основі роману „Борислав сміється”²². Досить добре на основі етнографічної спадщини І.Франка охарактеризував специфіку зайнятості скотарством селян Бойківщини М.Гладкий²³.

Деяким аспектам життя письменника й краєзнавчої діяльності останнього, в тому числі й на його батьківщині, приділив увагу Р.Пастух²⁴. У цьому ж плані виділяються праці Р.Горака та Я.Гнатіва²⁵.

Досить вагомий внесок у франкознавство зробив Я.Грицак²⁶, який у своїх працях спробував проаналізувати історико-краєзнавчі, етнографічно-фольклорні, політичні, соціально-економічні погляди І.Франка. В фундаментальній праці “Пророк у своїй вітчизні”²⁷ автор подає мікроісторію макролюдини, в якій розглядає життя мислителя на тлі дуже малих спільнот: його сім’ї, рідного села, товаришів у навчанні, оточуючих селян, Борислава, редакцій газет і журналів, в яких він працював, нелегальних гуртків, у котрих вів свою пропаганду, – тобто показує співвідношення між особистим та суспільним у творенні модерних ідентичностей.

Отже, тему „Іван Франко – дослідник історії селянства й робітників Дрогобицько-Самбірського підгір’я”, незважаючи на широкий спектр існуючих праць, спеціально не вивчено, хоча про нього в цьому контексті написано дуже багато. Тому зосередимо увагу на дослідженнях І.Франка в окресленій території. Таким чином,

головним завданням розвідки є огляд, систематизація та аналіз праць вченого з історії селян і робітників Дрогобицько-Самбірського підгір'я.

Відомо, що він протягом усього свого життя цікавився історією виникнення сіл та поселень. У третьому томі збірника „Студії з поля суспільних наук і статистики” (1912) І.Франко вміщує контракт поселення Слободи біля с. Нагуєвичі (Дрогобицького повіту), складений у 1779 р. В ньому йдеться про появу там нових осадників. Він відзначає, що деякі прізвища селян, котрі підписали контракт, збереглися в Нагуєвицькій слободі, й наводить додаткові відомості про неї²⁸.

Багато уваги приділяв І.Франко вивченню селянських рухів на Дрогобиччині першої половини ХІХ ст. Зупиняючись на подіях у Волі Якубовій (1819 і 1834 рр.) та Нагуєвичих (1832 р.), він з'ясував їх причини, а також загальний напрямок – боротьбу проти обезземелення²⁹.

Слід зауважити, що села Дрогобиччини мали репутацію бунтівних ще до І.Франка. Так, Добрівляни відзначилися тим, що після запровадження автономії місцева громада по-своєму зрозуміла ідею самоврядування й сім років, з 1867 по 1873 р., жила і провадила громадський суд не за австрійськими законами, а за своїм звичаєвим правом (добрівлянська карна книга в згаданих семи роках ані разу не посилається на який-небудь закон, не дотримується меж, що їх визначив цей останній для діяльності та юрисдикції громадських управ, а судить „по справедливості за божими заповідями”, що було звичайною формулою вироків)³⁰. Найголовнішими заробітками добрівлянських селян були ткацтво й візництво. Добрівлянські ткачі робили полотно для цілої околиці, а саме для сіл Вацовичі, Лішня, Рихтичі, Раковець, Воля Якубова, Глиняни, Брониця, Дорожів, Грушів і Ролів. Заробіток ткачів був невеликим, але на той час значним. Щодо візництва, то тоді воно було відмираючими рештками давньої величі, обмежуючись майже виключно торгівлею сіллю³¹.

У статті „Становище селян села Нагуєвичів”³² І.Франко розповів про географічну локалізацію його, використовуючи знання з мінералогії й агрономії: „Нагуєвичі – велике село під Карпатами, котрі тут називаються Ділом. Воно лежить подовж невеличкої річки з обох боків. Грунти має горбкуваті, то каменисті, то глинкуваті, загалом мало плідні, так що при недавнім, хоть і то ще пересаднім ошацуванні, село ціле зачислено до другого району, а на 9000 моргів парцель ґрунтових, котрі є в громаді, не знати чи покладено 150 в першу класу щодо доброти ґрунту...”³³. Головною проблемою у громаді є те, що вона не має толоки, ані взагалі ніякого пасовиська для худоби, тому в основному селяни женуть її на продаж. Щодо джерел заробітку, то їх є два: воження латрів та тертиць й іншого дерева до Дрогобича і Борислава (цей заробіток для заможніших, тобто для тих, хто має свій віз та тягло) й заробіток в останньому місті, куди йшли люди найбільш бідні. Це тільки деякі аспекти нужди нагуєвичан³⁴.

Дуже критично І.Франко змалював „лісові шкоди і кари” у Нагуєвичих³⁵. Мова йде про те, що сільське населення майже взагалі не може користуватися лісовими ресурсами, тому кожний селянин, хоч і найчесніший, мусить бути злодієм. У період з 1875 по 1882 рр. на Нагуєвичі було накладено 51 декрет за лісові шкоди, в котрих було засуджено 680 людей до того ж різного віку. На початку 1880 р. у Нагуєвичих проживали 1650 чол., з яких число покараних за відповідні шкоди в останні 8 років становило 42%³⁶.

І.Франко співчутливо ставився до бідних та покривджених. Ще будучи малим, він часто слухав розмови про Борислав у кузні свого батька. Захопивши у той час усі землі в місті, підприємці шукали родовищ у навколишніх селах. Так вони добралися до ґрунтів у Нагуєвичих. У 1890 р. в польській газеті „Kurjer Lwowski” І.Франко вмістив статтю „Вигаданий бунт селянський” про невдоволення селян нафтовими контрактами³⁷. Останній постійно турбувався про долю своїх односельців. Коли він

дізнався, що поміщик Щасний Сюдак продає землю в Нагуєвичах, то наприкінці вересня 1894 р. у листі до М.Павлика звернувся з проханням надрукувати оголошення про цю подію. І.Франко вважав умови продажу землі вигідними для селян та хотів, щоб про це знали нагуєвичани³⁸. М. Павлик виконав його прохання, й 1 жовтня в 14 числі журналу „Хлібороб” було вміщено замітку під назвою „Продаж землі”³⁹.

Дуже негативно вчений ставився до багатіїв, які, набираючи селян на роботу, не хотіли добре платити. Так, у статті „Про комарнянських зарібників і оліярників” він передає слова одного женця: „Ми надіялись, що таке красне збіжжя, то ми собі щось заробимо, що будуть платити женцям по 5, 6 шусток, а воно навіть по 4 не було”⁴⁰. Переконали факти про низький зарібок селян Галичини І.Франко побачив у краєвому статистичному бюро, яке існувало в регіоні від 1874 р. За його підрахунками, „в Галичині було наймано 799 635 селян (це, властиво, число з 1869 р.), з яких кожне старе, молоде, здорове, хворе на їду, одяг і приємності світу цього денно мало 12 S кр. – або на це все на рік 45 р. 97 кр.”⁴¹.

У дослідженні „Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині” автор розкрив основні аспекти боротьби навколо шляхів і засобів її ліквідації. Він відзначив, що скасування останньої відкрило новий етап у житті народу, нову добу в економічному та національному розвитку галицьких, у тому числі й бойківських, селян⁴².

Велику увагу вчений приділив вивченню етнографічних особливостей житла та матеріального становища населення Бойківщини. Так, у праці „Моя вітцівська хата”⁴³ він виокремив особливості будівництва житла в Нагуєвичах на прикладі рідної оселі. Пізніші будівлі, за його описом, відрізнялися своїм внутрішнім планом від найновіших бойківських хат, у яких жили малі сім’ї. Інтер’єр їх І.Франко розглядав також з точки зору соціальної диференціації села. Він писав, що більшість селянських хат має лише одну кімнату площею 15–20 кв. м і висотою 2,5 м з малими, темними, постійно закритими вікнами. Такі низькі кімнати були характерними для більшості бідняцьких хат усього Прикарпаття⁴⁴. Отже, це свідчить, що матеріальне становище селян Дрогобицько-Самбірського підгір’я було важким.

Варто зазначити, що мислитель неодноразово звертався до духовного й релігійного життя краю. Він дуже критично ставився до „служителів церковних”, які дивляться на релігійні відправи тільки як на джерело своїх доходів, та роздумував вночі про людей, найближчих церкві й священнику, в котрих „моральне піднесення” живіше і ясніше з’являється, ніж у простих громадян. Декілька з таких сюжетів письменник умістив у замітці про В.Білінського в Нагуєвичах, у якій докладно описав освячення нив у цьому селі⁴⁵, та кількох оповіданнях, записаних ним у рідному селі⁴⁶. У 1886 р. в газеті „Зоря” І.Франко вмістив замітку „До житєписи Іосифа Левицького”⁴⁷. Мова йшла про священника, який у 1852 р. прибув до Нагуєвичів. Він постійно конфліктував із громадою за земельний наділ, що в кінцевому результаті призвело до його смерті⁴⁸.

Досить докладні підрахунки про доходи церковнослужителів у Галичині, в тому числі й Бойківщині, І.Франко зробив у праці „Доходи і видатки вбогого священника”⁴⁹. Тут мова йшла про те, що клір увесь час скаржився на своє погане становище, постійно писав до редакції „Слова” скарги на свої нужди та притиски, хоча зовсім не згадувалося в них про потреби селян і міщан. На основі цього науковець робить зіставлення доходів та видатків священника одного із сіл Галичини (припускаємо, що це Нагуєвичі – В. Г.), результаті чого бачимо наступне: „...подаємо одну табельку цифр, – загальні суми доходів і росходів нашого панотця у селі від року 1867 аж до 1876, – це для ліпшого підтвердження того, про що ми говорим. Доходи: сума 12. 817 р.; росходи: 10. 733 р. 62 кр.; остала надвишка доходу: 948 р. 38 кр.”⁵⁰. Звертаючись до залишків, І.Франко зацікавився, звідки вони можуть взятися в священника на такій мізерній парафії й при такому скупому житті.

Дуже негативно церковнослужителі ставилися до створення селянами своїх господарських склепів та до їхньої грамотності. Так, у Ясениці Сільній селяни звали в спілці склепи, сподіваючись на підтримку місцевого пароха П.Левицького. Натомість той не лише не підтримав їх, а навпаки, коли побачив, що до спілки належать не тільки передові господарі, а і бідніші, у тому числі й наймити, заборонив дітям ходити до єврейського склепу за папером і перами. Також у селі Левицький переслідував тих, хто цікавився літературою й хотів про щось дізнатися, говорячи: „Нащо хлопові читати? Так як мені та вам, то але, але хлопові то тільки гній зсувати”⁵¹.

Звернемо увагу на твір І.Франка „Борислав сміється”, в котрому він змальовує розвиток свідомості робітників міста. В той час в останньому відбувалися значні заворушення пролетарів, що спричинили пожежу його в 1873 р., на котру письменник не звернув прямої уваги, але виразно показав, що призвело до її виникнення. У цьому творі автор хотів показати побут робітників нафтових промислів Борислава. Він вдало змалював зростання свідомості ріпників міста, еволюцію усвідомлення своєї сили. В його творі ця працююча маса спочатку виступає безпорадною, але далі стає організованою й дійовою⁵².

Борислав зі своїм обширним присілком Мразницею ще на початку 1850-х рр. був не зовсім великим підгірським селом, підвласним польським панам Карніцьким. З 1850 р. українців у Бориславі було 520, а в Мазниці 239 – тобто всього 759. Але у 1850-х рр., коли почали видобувати „кип’ячку” (так називали нафту, тому, що коли її видобували із свердловини, вона була насичена газом і булькотіла, ніби кипіла), чисельність населення збільшувалася. З 1879 р. українців, які мешкали в Бориславі було: місцевих – 660, заробітчан, які постійно жили у ньому – 270, в Мразниці – 308, а всіх разом – 1238. У 1880 р. українців у Бориславі було 2 266, поляків – 330, німців – 40, євреїв більше – 6 800, тобто усіх мешканців – більше 9 440 осіб. Крім них, приходило на заробітки від 2 до 5 тис. осіб⁵³. Отже, на основі цього видно, яка велика кількість населення Дрогобицько-Самбірського Підгір’я емігрувала зі своїх рідних місцевостей у Борислав у пошуках заробітку.

Франко вважав місто відомим на всю Галичину, а то й на всю Європу як копальню нафти та земного воску. Туди рік-у-рік приїжджали тисячі людей, хоча нікому не спадало на думку поглянути на життя тої незлічимої сили „ріпників”, котрі видобували земні скарби. За словами письменника, „...справді, ні одно місце в цілій Галичині не представляє більшого поля для студій – не так поетичних, як більше соціальних. Сили де у нас, то певно в Бориславі найсильніше заступлена класа робітницька – а нужда, трата сил і здоров’я, зледащіння тих людей під взглядом моральним – найгрізніше і найголосніше віщують, що може статися з наших хліборобів в протягу яких-де двох десятків літ, коли недостача поля, хліба і грошей, коли наслідки всіляких хиб теперішнього суспільного устрою змусять їх іти на роботу фабричну, продавати своє здоров’я і свою силу на нужденне пропитання”⁵⁴.

У своїх бориславських оповіданнях, зокрема таких, як „Ріпник”, „На роботі”, „Навернений грішник” І.Франко змальовує тяжке життя селян, показуючи їх тяжкі переживання, визиск різного роду з боку промисловців, купців та торговців. Відтворюючи психіку й мислення селян і робітників, він одночасно вказує на тих, хто їх поневолив та використав⁵⁵. Бориславсько-Дрогобицький регіон за часу Івана Франка поступово входив завдяки своїм підземним багатствам (ропи, воску й солі) в нову стадію нафтового промислу. Борислав, Тустановичі, Трускавець, Східниця, Ясениця Сільна та інші поступово втрачали свій первісний вигляд. На їх полях виростали нафтові вежі, ями для видобування соляної ропи і воску. У багатьох селах шинкарі відкривали корчми, в яких селяни й робітники пропивали свої тяжко зароблені гроші.

Дуже часто Іван Франко відвідував міста Самбір та Старий Самбір й їх околиці. В 1880-х рр. він побував у селах Бісковичі, Ваневичі, Воютичі, Дубляни, Калинів,

Конюшки-Семенівські, Ралівка, Хлопчиці та ін. Лише в 1897 р. не менше чотирьох разів він виступав у Самборі перед його мешканцями й їх гостями з навколишніх сіл. Чотири сотні селян та міщан міста слухали промову письменника 28 січня 1897 р. і палко підтримали його кандидатуру на виборах до державної ради. 7 лютого того ж року самбірчани знову мали нагоду спілкуватися з І.Франком. У промові до зібраних він наголошував, що селяни і міські робітники та ремісники мають спільні інтереси й тому повинні разом боротися за свої права, обирати представників до органів державної влади⁵⁶. Зібрані матеріали з міста Самбора і сіл Ваньковичі, Воля Баранецька, Лука (тепер Озерне) та Озимина вмістив Іван Франко в досі не перевершеному фундаментальному тритомному виданні “Галицько-руські народні приповідки”⁵⁷. Записані ним прислів’я й приповідки розкривають деякі аспекти життя селян, робітників, поміщиків регіону. До цього збірника ввійшли приказки близько з одинадцяти населених пунктів Самбірщини на початку ХХ ст. (ліва частина прислів’їв та приповідок записана і на Дрогобиччині).

Проблеми селян та робітників Самбірщини, Старосамбірщини та Дрогобиччини вчений також порушував у науковому дослідженні „Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784–1840 р.”⁵⁸. В даній праці автор розкрив причини організації громадських шпихлірів, показує низку фактів, що свідчать про погіршення становища селян у ХVІІІ ст. Науковець простежує особливості розвитку шпихлірів за послідовно змінюваних австрійських намісників, їх економічну політику. Завдяки цьому шпихліровий фонд у Галичині втратив своє властиве призначення – бути допомогою для галицького селянства.

І.Франко яскраво відобразив повсякденні злидні в житті робітників із фабрики церезину та парафіну у Дрогобичі. Спостерігаючи за життям останніх, він зауважив, що їм протягом усього тижня не можна виходити з фабрики, а кухні чи якоїсь їдальні там немає. Вся їжа робітників складалася з хліба, горілки, цибулі, сиру тощо, тобто речей, які можна одержати тільки в пана касира. Кожний із них мусить їх купувати там і притому за ціну, дуже завищену, бо за хліб, який у місті коштує 15 центів, він платить тут 21 цент. Таким чином, фабричні робітники змушені цілий тиждень бути на сухій пайці й харчуватися малопоживними продуктами (за винятком лише неділі, коли їм можна піти до міста та поїсти чогось гарячого). Крім того, вони змушені були дозволяти касирові обдирати себе, щоб коштом свого здоров’я і життя збільшувати його зиск⁵⁹.

Що ж до помешкання, то четверта частина робітників мешкала в самій фабриці, тобто за окрему плату ночувала у брудному й темному сараї, який складався лише з однієї кімнати, без печі та меблів, крім дерев’яних нар. На всіх місця не вистачало. Тому робітники спали у майстернях, на котлах, лавах або ж на землі. Решта немісцевих (тобто половина всіх робітників фабрики) не мала постійного помешкання і ночувала чи то у шинках на лавці чи на підлозі, чи влітку під голим небом, а взимку в селянських сараях найближчого села Млинки. Остання ж чверть робітників, що має у місті або в недалеких селах дружин, ночувала у себе дома. З жінками й дітьми на фабриці ніхто не працює. Одяг робітників, зокрема немісцевих, надзвичайно злидений та брудний, що, власне, викликано необхідністю, бо вони весь час мають справу з нафтою, земним воском і різними предметами, що бруднять одяг. З цієї причини немісцеві робітники, йдучи до фабрики, одягаються в найгірше, призначене на знищення вбрання, якого за час роботи ніколи не міняють⁶⁰.

Підсумовуючи, доходимо висновку, що селянсько-робітничі проблематика Дрогобичко-Самбірського підгір’я посідає помітне місце в науковій, краєзнавчій, літературно-художній та публіцистичній спадщині Івана Франка. Подані нами його сюжети про соціально-економічне становище селян і робітників Підгір’я до нього й у його час до сих пор повно характеризують соціальне та матеріальне становище робітничо-селянської

маси населення названого регіону, взаємостосунки Каменяра із селянами і робітниками Дрогобиччини й Самбірщини, бачення І.Франком суперечностей між селом та містом у ту добу.

¹ Франко І. Декадент // Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 2. – К., 1976. – С.186.

² Там само. Дещо про себе самого. – Т. 31. – К., 1981. – С.28–32.

³ Луців Л. Іван Франко – найславніший син Дрогобицької землі // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Т. 1. – Дрогобич, 1993. – С.179.

⁴ Див. докладніше: Коваленко Л. А. Історичні погляди І. Я. Франка // І.Я. Франко як історик. Наукові записки. – Т. 8. – К., 1956. – С.3–34.

⁵ Див. докладніше: Франко І. Борислав. Картинки з життя підгірського народу Т. 14. – К., 1978. – С.275–370.; Його ж. Воа constrictor С.370–443; Його ж. Типи галицьких русинів із 60-тих та 70-тих рр., мин[улого] в[іку] // – Т. 15. – К., 1978. – С.7–35; Його ж. Історія моєї січкарні. С.249–256; Його ж. Борислав сміється С.256–481.; Його ж. Захар Беркут. Образ громадського життя Карпатської Русі в ХІІІ віці – Т. 16. – К., 1978. – С.7–155.; Його ж. Повість із громадського і родинного життя нашого народу. С.389–424; Його ж. З давніх споминок моєї С.433–447; Образок з життя підкарпатського народу Т. 18. – К., 1978. – С.7–33; Його ж. Між добрими людьми// Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 18. – К., 1978. – С.208–227; Його ж. Свинська конституція// Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 20. – К., 1979. – С.7–14; Його ж.. Перехресні стежки С.173–463; Його ж. Полуйка і інші бориславські оповідання Т. 21. – К., 1979. – С.7–98; Його ж. У кузні. (Із моїх споминів) С.159–171.; Його ж. У столярні. (Із моїх споминів) С.171–189; Його ж. Гірчичне зерно. (Із моїх споминів) С.316–333.; Його ж. Батьківщина С.391–424; Його ж.. Воа constrictor [Друга редакція] Т. 22. – К., 1979. – С.109–208. та інші.

⁶ Див. напр. Там само І. Борислав. Картинки з життя підгірського народу. Вступне слово Т.14. – С.275–276; Його ж. Вандрівка руської молодіжи // Діло. – 1884. – 5 серпня; Його ж. Галицька індемнізація // Т.44. Кн.1. – К., 1985. – С.86–121; Його ж. Дещо про Борислав. Знадоба до вивчення мови й етнографії українського народу. Т.26. – К., 1980. – С.186–193; Його ж. Промислові робітники в Східній Галичині і їх плата в р.1870. Статистична студія. – Т.44. Кн.1. – С.44–51; Його ж. Фабрика парафіну й церезину у Дрогобичі // Там само. – С.52–65.

⁷ Див. докладніше: Ломова М. Т. Етнографічна діяльність І. Франка. – К., 1957.

⁸ Див. докладніше: Гуржій І. О. Іван Франко як історик селянства України // І.Я. Франко як історик. Наукові записки. – Т. 8. – К., 1956. – С.34–51.

⁹ Див. докладніше: Шевченко Ф. П. Іван Франко про польсько-українські відносини та історію Польщі. – С.51–80.

¹⁰ Санцевич А. В. Іван Франко про реакційну роль католицизму в історії слов'янства. – С.97–114.

¹¹ Дунін-Вонсович Кишиштоф Про ставлення Івана Франка до польського селянського руху в Галичині. – С.139–160.

¹² Вєрвєс Г. Іван Франко в робітничій газеті “Ргаса”. – С.114–139.

¹³ Данилькевич Г.О., Гром Г.П. Село Івана Франка // Історія міст і сіл Української РСР. Львівська обл. – К., 1968. – С.286–296; Гром Г. Нагуєвичі. – Дрогобич, 2002.

¹⁴ Серкіз Я. З історії галицького краєзнавства // Галицька брама. – Л., 1995. – №5. – С.2.

¹⁵ Твердовський О. Нагуєвичі – село Івана Франка // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Т. 1. – Нью-Йорк; Париж; Сідней. – Торонто, 1973. – С.328–332; Гром Г. Іван Франко і

Нагуєвичі // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Т. 4. – Дрогобич, 1997. – С. 213–228; Верган В. Побут селян і робітників Дрогобиччини в творчості Івана Франка // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Т. 2. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1978. – С.187–207.

¹⁶ *Гузар З.П.* Місто Дрогобич у творах Івана Франка // 900 років Дрогобичу: історія і сучасність. – Дрогобич, 1991. – С.87–89; *Сибіль М.* Дрогобич у житті і творчості Івана Франка. – С.95–97.

¹⁷ *Будз О. М.* Топоніміка в романі Івана Франка „Борислав сміється”. – С.89–90.

¹⁸ *Кузик Д. М.* Дрогобич у листуванні Івана Франка С.90–92.

¹⁹ *Батюк В. С.* Іван Франко та Михайло Зубрицький С.92–95.

²⁰ *Гаврилик В. І. І.* Франко про деякі питання українсько-польських відносин в Галичині та шляхи їх вирішення. С.97–98.

²¹ *Лацик І. П., Семчишин З. О.* Іван Франко – дослідник соціально-економічної історії Галичини. – С.98–100.

²² *Сабат Г.* Портрет у системі художнього простору і часу роману „Борислав сміється” І. Франка // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. I. – Дрогобич, 1995. – С.135–139.

²³ *Гадкий М.* Специфіка скотарства бойків у етнографічній спадщині Івана Франка // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. II. – Дрогобич, 1997. – С.168–172.

²⁴ Див. докладніше: *Пастух Р.* Корона Данила Галицького. Вибрані статті, нариси, інтерв'ю, есеї. – Дрогобич, 2005. – С.293–338.; Його ж. Галицько-руські народні приповідки Івана Франка як джерело вивчення історії, краєзнавства // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. II. – С.112–117.; Його ж. Франкова доля. – Дрогобич, 2006. – 192 с.; Його ж. Іван Франко і Стрийщина // Стрийщина крізь призму століть. / Праці науково-дослідної лабораторії археології та краєзнавства ДДПУ ім. І. Франка. – Вип. 3. – Дрогобич, 2004. – С.81–94.

²⁵ Див. докладніше: *Горак Р., Гнатів Я.* Іван Франко / Кн. перша. Рід Якова. – Л., 2000.; Їх же. Іван Франко / Кн. друга. Цілком нормальна школа. – Л., 2001; Їх же. Іван Франко / Кн. третя. Гімназія. – Л., 2002; Їх же. Іван Франко / Кн. четверта. Університет. – Л., 2004; Їх же. Іван Франко / Кн. п'ята. Не пора! – Л., 2005; Їх же. Іван Франко / Кн. шоста. В поті чола. – Л., 2005.

²⁶ Див. напр.: *Грицак Я.* Історична основа повісті І. Франка "Борислав сміється" // Іван Франко: Статті та матеріали. – Вип. II. – Львів, 1985. – С.3–9.; Його ж. "...Дух, що тіло рве до бою...": Спроба політичного портрета Івана Франка. – Львів, 1990. – 177с.; Його ж. Бориславський цикл Івана Франка: тексти і контексти // Записки НТШ. – Т. ССЛ. – Львів 2005. – С.282–3326.; Його ж. И. Рабочие Бориславско-Дрогобычского нефтяного бассейна во второй половине XIX – начале XX вв.: Формирование. Положение. Классовая борьба. Дис. канд. истор. наук. – Львов, 1986., тощо.

²⁷ Там само. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). – К., 2006.

²⁸ *Гуржій І. О.* Іван Франко як історик селянства України // І.Я. Франко як історик. Наукові записки. – Т. 8. – С.35.

²⁹ Там само. – С.48.

³⁰ *Франко І.* Громада Добрівляни (матеріали до монографії) // Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 44. – К., 1984. – Кн. I. – С.496–498.

³¹ Там само. – С.502–503.

³² Там само. [Становище селян села Нагуєвичів] – С.79–81.

³³ Там само. – С.79.

³⁴ Там само. – С.80.

³⁵ Там само. Знадоби до статистики України. I. Лісові шкоди і кари в с. Нагуєвичих. – С.82–85.

³⁶ Там само. – С.84.

³⁷ *Franko I.* Mniemany bunt chiopski // Kurjer Lwowski. – Lwyw, 1890. – nr. 187. – 8 Lipca. – S.1–2.

³⁸ Там само.. Лист І. Франка до М. І. Павлика // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 49. – К., 1986. – С.770.

- ³⁹ Там само. Продаж землі // Хлібороб. – Львів, 1894. – № 14–16. – 1 жовтня. – С.100.
- ⁴⁰ Там само. Н. С. Про комарнянських зарібників і оліярників // Молот. Галицько-українська збірка. – Львів, 1878. – С.115.
- ⁴¹ Там само. Н. С. Сільські робітники східної Галичини р. 1876. – С.120, 122.
- ⁴² Там само. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині // Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 47. – К., 1986 – С.7–123.
- ⁴³ Там само. Моя вітцівська хата. Т. 39. – К., 1983 – С.243–247.
- ⁴⁴ *Franko I.* Eine ethnologische Expedition in das Wojkenland, Zeitschrift fr sterreichische Volkskunde. – Lemberg, 1905. – Heft I–II. – S. – 26–27.
- ⁴⁵ *Франко І.* Вісти з Галичини. Два маленькі факти про В. Білінського з Нагуевич, Дрогобицького повіту // Дзвін. Галицько-українська збірка. – 1878. – С.253.
- ⁴⁶ Там само. Вісти з Галичини. ...оповідане, записано дословно від дяка з горішньої церкви в Нагуевичох. С.256.; Його ж. Вісти з Галичини. Від громадського писаря в Нагуевичох, В. Г. я записав ось яке оповідане. – С.256.
- ⁴⁷ Там само. До житєписи Юсіфа Левицького // Зоря. – Львів, 1886. – Ч. 5. – 1 (13) березня. – С.84.
- ⁴⁸ Там само. – С.84.
- ⁴⁹ Там само. Н. С. Доходи і видатки вбогого священика // Молот. Галицько-українська збірка. – Львів, 1878. – С.128–133.
- ⁵⁰ Там само. – С.132.
- ⁵¹ Там само. З Ясениці Сільної // Хлібороб. – Львів, 1891. – 25 липня. – Ч. 4–5. – С.26–27.
- ⁵² Див. докладніше: *Сабат Г.* Портрет у системі художнього простору і часу роману „Борислав сміється” І. Франка// Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. І. – Дрогобич, 1995. – С.135–139.
- ⁵³ *Франко І.* Дещо про Борислав // Вибрані статті про народну творчість. – К., 1955. – С.143–145.
- ⁵⁴ Там само. Борислав. Картини з життя підгірського народу // Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 14. – К., 1978. – С.275–276.
- ⁵⁵ Там само. Ріпник С. 277–291; Його ж. На роботі. – С.292–307; Його ж. Навернений грішник. – С.307–370.
- ⁵⁶ *Дем'ян Г.* Таланти Бойківщини. – Л., 1991. – С.12–13.
- ⁵⁷ *Франко І.* Галицько-руські народні приповідки. – Т. І. – Львів, 1905; Т.ІІ. – Львів, 1908; Т.ІІІ. – Львів, 1910.
- ⁵⁸ Там само. Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784–1840 рр. // Зібрання творів у 50-ти т. 1984. – Т. 44. – Кн. ІІ. – К. – С.621–698.
- ⁵⁹ *Франко І.* [Фабрика парафіну й церезину у Дрогобичі] Кн. І. – С.62–63.
- ⁶⁰ Там само.